

הפרוזה המחורזת כאמצע להבהרת היחסים שבין זרמי החברה
היהודית באירופה במאה ה-18.. הספר "מגילת סדרים"
ליהודה הורוויץ כדוגמה

**النثر المقفى كوسيلة لأيضاح العلاقات بين تيارات المجتمع
اليهودي في أوروبا في القرن الثامن عشر.. كتاب وثيقة
النظم لليهودا هوربيتس إنموذجا.**

أ.م. أسماء عبد الكريم عبد الرحمن / جامعة سامراء

Rhymed Prose as a means of showing the relations between the
Europe in the 18th streams of the Jewish community in
as century. The book "Systems Document" by Judah Hurwitz
model

By Assistant prof. Asmaa Abdel Karim Abdel Rahman
University of samarra

הפרוזה המחורזת כאמצע להבהרת היחסים שבין זרמי החברה היהודית
באירופה במאה ה-18.. הספר "מגילת סדרים" ליהודה הורוויץ כדוגמה

עוזר לפרופ': אסמא עבד אל-כרים עבד אל-רחמן

אוניברסיטת סאמרא

انواع النثر المقفى والمقامة بأنواعها، والتي ازدهرت كتيار أدبي في فترة العصور الوسطى في أسبانيا وإيطاليا والتي تطورت بشكل زاهر أيضا في القرن الثامن عشر، وكذلك بالقرن التاسع عشر في إطار أدب الهسكalah. نتاجات **حاييم نحمان بياليق**، **شموئيل يوسف عجنون** و**يهودا بورلا** تضمنت أيضا هذا النوع من الأدب. النثر المقفى صيغ في الفترة الحديثة بشكل جميل جدا، حيث التنوع بالنتائج المكتوبة بهذه الطريقة، وأيضا العلاقة بين تنوع النتائج المختلفة وبين التحديدات الثابتة والتركيز بالأهداف الفعلية للمقامات، مجسدا ومعززا جيدا بتقارير موضوعية عن محتوى وصور النتائج نفسها والتي تبلورت في الأدب العبري في فترة العصور الوسطى. لقد تجلت تلك الصور بأحدى النتاجات المهمة والتي نشرت في القرن الثامن عشر. كتاب "وثيقة النظم" للأديب **يهودا هوربيتس** والمعروف بتاريخ الادب العبري كأحد من مبشري حركة التنوير المعتدلين في شرق أوروبا ومركزها. هذا الكتاب يعرض لنا الجدل بين الحسيديين ومعارضيه، بطريقة قصصية وبأسلوب لطيف. ولقد قدم هوربيتس بكتابه هذا أدق التفاصيل عن علاقة التيارات الدينية والروحية في المجتمع اليهودي في الحقبة الزمنية أعلاه، وبطريقة سهلة وممتعة للقارئ الكلمات المفتاحية: النثر المقفى، يهودا هوربيتس، التيارات، المجتمع اليهودي.

Abstract

Rhymed Prose and Al maqamah kinds Which flourished as a literary stream during the Middle Ages in Spain and Italy, which also developed enormously in the 18th century, as well as in the 19th century in the framework of Haskalah literature.

The works of Hayim Nahman Bialik, Shmuel Yosef Agnon and Yehuda Burla also included this type of literature.

The variety of productions in this way, as well as the relationship between the diversity of the different products and the fixed definitions and the focus of the actual objectives of the positions, is well embodied and substantiated by objective reports on the content and images of the same productions which were crystallized in Hebrew literature during the Middle Ages.

These images were shown in one of the important works published in the 18th century. The book "Systems Document" by the historian Judah Hurwitz, Who known in the history of Hebrew literature as one of the initiators and center of the moderate enlightenment movement in Eastern Europe. This book presents us with a debate between Hassidim (Hasidim) and their opponents, in a narrative manner and in a gentle manner.

In his book, Judah Hurwitz provided the most detailed details of the relationship between religious and spiritual currents in the Jewish community in the period above, in an easy and enjoyable way for the reader.

Keywords: Rhymed Prose, Judah Hurwitz, streams, The Jewish community.

הפרוזה המחורזת כאמצע להבהרת היחסים שבין זרמי החברה היהודית

באירופה במאה ה-18.. הספר "מגילת סדרים" ליהודה הורוויץ כדוגמה

עוזר לפרופ': אסמא עבד אל-כרים עבד אל-רחמן

אוניברסיטת סאמרא

תקציר

הז'אנרים של הפרוזה המחורזת וצורות המקאמה לגוניהן, ששגשו בספרות ימי-הביניים בספרד ובאיטליה, זכו להמשך פורה גם במאה השמונה-עשרה, ואף במאה התשע-עשרה, במסגרת ספרות ההשכלה.

כן נתקיימו בכמה מיצירותיהם של **חיים נחמן ביאליק**, **שמואל יוסף עגנון** ו**יהודה בורלא**. פרוזה מחורזת זו, שהוסיפה להתרקם בזמן החדש, בצורה יפה מאד.

הגיוון ביצירות הכתובות בפרוזה המחורזת, והיחס בין מיגוון היצירות השונות ובין ההגדרות הקבועות והמצמצמות את טווח חלותו של ז'אנר המקאמות, מומחש ומודגם היטב בסקירה האינפורמטיבית על תוכן וצורתן של היצירות עצמן שנתגבשו בספרות העברית בימי-הביניים.

הצורות האלה נגשמו דרך אחד היצירות החשובות שנתפרסמו בשלהי המאה השמונה-עשרה: **'מגילת סדרים'** מאת **יהודה הורוויץ**, המוגדר בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית, כאחד ממבשרי ההשכלה המתונים במזרח-אירופה ובמרכז.

הספר "מגילת סדרים", מציע לפנינו ויכוח בין החסידים ומתנגדיהם, בדרך סיפור, בסגנון נעים. והמחבר בספרו הזה, נתן לנו את פרטי פרטיהם של היחסים שבין הזרמים הדתיים והרוחניים בחברה היהודית בתקופה ההיא, באופן קל ומהנה.

הקדמה:

במחקר זה התענינתי בנושא כל כך חשוב שהוא: הפרוזה המפורזת בספרות העברית. הז'אנר הזה שהיה שייך למקאמה העברית שהופעה כז'אנר ספרותי בימי הביניים בספרד בהשפעתה של המקאמה הערבית, וביחוד במאה ה-12, ב"מחברת" של שלמה אבן צקבל שנקראה "נאום אשר בן יהודה". יהודה אלחריזי לרוב היה החלוץ בתחום זה, וביחוד בספרו "תחכמוני". ספרו של עמנואל הרומי "מחברות" כתוב בפרוזה מחורזת. בתקופת ההשכלה, הפרוזה המפורזת היתה שולטת בכמה מיצירותיהם של הסופרים היהודים, למשל: ארטור בספרו "הצופה לבית ישראל". ובתקופה החדשה היתה כמה יצירות שנכתבו בפרוזה המפורזת: ביאליק כתב "אלוף בצלות ואלוף שם".

יהודה הורוויץ, הרופא והסופר היהודי יליד העיר וילנה שבליטא, ולמד רפואה בפדופה שבאיטליה, בבואו לברלין נתוודע למשה מגדלסון, שאף כתב לו דברי שבח ועידוד לספרו "עמודי בית יהודה", שפורסם באמשטרדם בשנת 1765. לימים שימש כרופא בעירו וילנה, משם עבר לעיר ז'אגור, ימים רבים ישב במיטוי, בירת קורלנד, ובסוף ימיו בעיר גרודנו שבליטא, שם אף נפטר בשנת 1797.

ב"מגילת סדרים" העביר הורוויץ רעיונותיו שמסתובבות על המאבק שבין החסידים לבין מתנגדיהם דרך הפרוזה המפורזת, שהיתה אמצע פשוט ונעים להצגת הרעיונות האלה לקורא, ולשכנע אותו. **מילות מפתח:** פרוזה מחורזת, יהודה הורוויץ, הזרמים, החברה היהודית.

מטרות המחקר:

1. לדון בנושא המקאמה בספרות העברית. וגם כן לדון בנושא הפרוזה המפורזת ביצירותיו של יהודה הורוויץ, וגם כן לידיעת אופי יצירותיו של הסופר הזה.
 2. לשפוך האור על רוב יצירותיו של יהודה הורוויץ.
 3. לשפוך האור על היחסים שבין החסידים לבין מתנגדיהם דרך יצירותיו של יהודה הורוויץ.
 4. לדון בטיבם של חכמי הקבלה ומשכילי התלמוד, דרך הספר "מגילת סדרים" של יהודה הורוויץ.
- שיטת המחקר:** שיטת המחקר היא אנליטית, דדוקציה (אפרוט) ולרוב היא אנליטית סמיוטית, מפני שאנו מטפלים בניתוח תמונות שגדושות בסמלים ורמזים וכוללות השראות למשוך את הקוראים ולהשתלט על רגשותיהם.

חומר ואובייקט: בעבודת מחקר זה שפכתי האור על הנסיונות הראשונים שנעשו בספרות ההשכלה העברית במאה השמונה-עשרה למתן את הקיטוב בין הזרמים הרוחניים והדתיים בחברה היהודית באירופה במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה, דרך הספר "מילת סדרים" של יהודה הורוויץ.

במחקר זה השתמשתי בספר "מגילת סדרים" כחומר לנושא שנדון במחקר הזה.

מקאמה:

סוג של ספרות ערבית, פרקי עלילה קצרים ומחורזים. מלכתחילה ציין המונח מ' מעמד, התכנסות לשמיעת סיפור, נאום, או שיחה מבריקה. המפורסם שבכותבי המקאמה הוא אל-חרירי. בתור חוקר לשון ידע לשבץ במקאמה ממבחר המושגים הקלאסיים הערביים (בתחומי לשון, ספרות, היסטוריה וכו').⁽¹⁾

הז'אנר הזה הועבר לספרות העברית בספרד בתקופת ימי הביניים, שהיא תקופת "תור הזהב". בספרות העברית הם מכנים את הז'אנר הזה בשם "מחברת". המקאמה מופיעה בתוך אוסף של כמה מקאמות, שקשורות זו בזו על-ידי המספר בגוף ראשון. המקאמה העברית הראשונה הייתה במאה ה-12 "המחברת" של שלמה אבן צקבל שנקראה "נאום אשר בן יהודה". מבקרים רבים רואים שהמקאמה העיקרית בספרות העברית הייתה "תחכמוני" שנכתבה על-ידי יהודה אל חריזי, שתרגם את המקאמה הערבית של אלחריזי "מחברות איתאל". המקאמה, מגמתה הספרותית-אסתיטית היא אחרת לגמרי: להנות ולשעשע את השומע על-ידי שנינות וחריפות המחשבה, על-ידי מהתלות ובדיחות, פתגמים ודברי חכמה, על-ידי ויכוחים מפולפלים ובעיקר על-ידי הלשון הנמצלת והשנונה.⁽²⁾

עמנואל הרומי, גם כתב את המקאמה שלו שנקראת "מחברות עמנואל", שהשקיף בה את חיו וחיי בני תקופתו: "תקופת הרנסאנס". וחלק מספרו הזה של הרומי כתוב בפרוזה המחורזת. בנושא הפרוזה המחורזת, שלפעמים נקראה "הסגנון השיבוצי", או הסגנון המוסיבי, ששלט בפרוזה העברית במשך הרבה מאות שנים ועד לתקופת ההשכלה, למשל ארטור כתב את הספר "הצופה לבית ישראל", שהיה מליא בחן וחרירות ובשעשוע. (3)

בספרות העברית החדשה כתב ביאליק את הסיפור שלו לפי הפרוזה המחורזת "אלוף בצלות ואלוף שום". גם כן עגנון ויהודה בורלא כתבו כמה מיצירותיהם לפי הז'אנר הזה. אך הסופר המפורסם שכתב רוב יצירותיו לפי הפרוזה המחורזת היה "יהודה הורוויץ", שהיה כאחד ממבשרי ההשכלה המתונים בשלהי המאה ה-18. הספר "מגילת סדרים", היתה היצירה המפורסמת שלו שכותבה לפי הסוג הזה. (4)

יהודה הורוויץ: קורות חייו ויצירותיו:

יהודה בן מרדכי הורוויץ ב-1734 וילנה 1797 – גרודנו (היה רופא, איש רוח וסופר עברי, מראשוני המשכילים היהודיים. כתב ספרים רבים, שדנים במחשבת ישראל, באפולוגטיקה יהודית, בהלכות, במנהגים, וכדומה. חלקם הגדול נכתב בסגנון של פרוזה מחורזת. ספרו הידוע ביותר הוא "עמודי בית יהודה". רוב שנותיו הוקע על ידי נציגים מהאליטה הרבנית, אשר חששו שהשילוב בספריו בין תחומי ההשכלה והנאורות. לבין ההלכה והאמונה היהודית, עלול להביא לכפירה. הורביץ וספריו אכן נשכחו כמעט מלב, וחזרו אל התודעה במחקר שהחל במחצית השנייה של המאה ה-20. (5)

הורוויץ יצא בסוף שנות החמישים של המאה ה-18, כדי ללמוד רפואה, והוא סיים את לימודיו באוניברסיטת פדובה. הוא אהב את מקצועו ברפואה, וגם כן היה מרבה לכתוב בנושאים מסוימים: הורוויץ כתב על מערכת החסידים עם מתנגדיהם.

בוילנה הוא שימש כרופא בשנות השישים של המאה השמונה-עשרה, ואחר כך הורוויץ יצא למסעותיו באירופה כדי להדפיס את כמה מהספרים שלו. בתקופה ההיא הוא ביקר בגרמניה, שם פגש את משה מנדלסון. בשנת 1765 הורוויץ נסע לאמסטרדם ופרסם שם את ספרו הראשון שהיה החשוב ביותר: "עמודי בית יהודה". ובאמסטרדם הוא פגש את הסופר נפתלי הרץ ויזל.

בסוף שנות השישים הורוויץ חזר מאמסטרדם ושימש כרופא בנסיכות הבלטית הגרמנית קורלנד ולאחר מכן חזר לוילנה עיר מולדתו. כפי שנזכר בספרו החשוב של הורוויץ "מגילת סדרים", פרסומו של הספר הקודם, "עמודי בית יהודה", גרם לתגובות קשות בקהילה, והוא נאלץ לעזוב את עיר מולדתו (וילנה) והגיע לגרודנו, שם נפטר בשנת 1797. (6)

יצירותיו של הורוויץ:

הספר כרם עין גדי: דפוס י"פ דריסט, 1764.

הספר צל המעלות: דפוס י"פ דריסט 1765.

הספר עמודי בית יהודה: אמסטרדם: לייב זוסמנש 1766.

הספר מחברת חיי הנפש ונצחיותה: פאריצק: שלמה אלימלך ואברהם 1767.

הספר מגילת סדרים: פראג, 1793.

הספר צל המעלות: דובנא: דפוס י' בהרמ"י 1795.

הספר היכל עונג: הוראדנא, 1796.

הספר בית מדות: דפוס יצחק משה 1796.

הספר עמודי יעב"ץ: מאנשעסטער: דפוס י' מזל, 1797. (7)

תקציר הספר "מגילת סדרים":

הנושא המרכזי ב"מגילת סדרים" מסופר על האב, ידידיה, ששלח את שלושת בניו, הבכיר: **עובדיה**, ובנו השני **השביה** וצעיר שביניהם **הודיה** לחפש את עתידם. ביחס לשני הבנים הראשונים מעידים הם על מגמתם. הבן הראשון **עובדיה** עובד את ה' באהבה והוא לפי המחבר היה מייצג את זרם החסידים, והבן השני **השביה** מייצג את זרם **המתנגדים**, ולפי דעתו של המחבר הם שמייגעים את מוחם ומחשבתם בתורתו של הבורא, **הודיה** היה הבן השלישי בספר, הוא נסע ללמוד רפואה (דמותו של הודיה היא דמותו של הורוויץ עצמו בספר) הבן הזה מייצג את החכמה, **הנאורות**. הסופר נעזר בספרו **בשיכול אותיות**, והפך את דמותו של יהודה להודיה, מסבירה. ואכן, כשחזר הבן הצעיר, הודיה ממסעיו לאחר תקופה ארוכה, נתקבל בכעס וחשדות מטעם אחיו, שמא פגעה ההשכלה שרכש באמונתו, אבל עד מהרה נוכחו בני משפחתו שהיא רק חיזקה בכמה דרגות את יהדותו. ב"מגילת סדרים" הרמזים האוטוביוגרפים ברורים. הספר הזה משקף את גישתו של המחבר, יהודה הורביץ לשלושת הזרמים של היהדות בחברה היהודית בתקופה שלמעלה: החסידים, המתנגדים והמשכילים. והמסקנה מכל אלה היא, שצריך למזג בין כל האסכולות כדי ליצור הרמוניה פורייה ולחדול מהפילוג.

הפרוזה המחורזת כאמצע להבהרת היחסים שבין זרמי החברה היהודית באירופה במאה ה-18. הספר "מגילת סדרים" ליהודה הורוויץ כדוגמה.

מבוא: הגיוון ביצירות הכתובות בפרוזה המחורזת, והיחס בין מיגוון היצירות השונות ובין ההגדרות הקבועות והמצמצמות את טווח חלותו של ז'אנר המקאמה, מומחש ומודגם היטב בסקירה האינפורמטיבית על תוכנו וצורתן של היצירות עצמן שנתגבשו בספרות העברית בימי-הביניים. המצב העקרוני להנחות היסוד הללו מתקשר בסוגיית הגיוון של **הפרוזה המחורזת** של ימי-הביניים שזכה להמשך פורה במאה השמונה-עשרה, ואף במאה התשע-עשרה, במסגרת ספרות ההשכלה, כן נתקיימו בכמה מיצירותיהם של ח"נ ביאליק, ש"י עגנון ויהודה בורלא.⁽⁸⁾

הדבר חוזר ומטעים כאן ביתר פסקנות את דבר קיומם של סימני ההיכר הטיפוסיים המייחדים את המקאמה. יחד עם זאת אנו מבצעים על אפשרויות העירוב בין היסוד העלילתי ליסוד הריטורי, על התנודות בזיקה ההדדית ביניהם מיצירה ליצירה- ולעתים אף ממחברת למחברת בתחומה של אותה יצירה עצמה. הנושא מסתובב על כמה הנחיות מיתודיות, הנוגעות לדרך הניתוח והתיאור של היצירות הכתובות בפרוזה מחורזת. אנחנו מיצרים על כך שהמחקר התייחס עד כה לז'אנר זה על דרך ההכללה הנורמטיבית הפשטנית. והדיון הסתפק בהתבוננות פראגמנטרית בטקסטים הללו, תוך התעלמות מהקשרם הספרותי הכולל.⁽⁹⁾

החוקרים עסקו ביצירות הללו בעיקר בזכות משמעויותיהם הפילולוגיות וההיסטוריות, ובדרך של חישוף גנטי של זיקותיהם למקורותיהם הספרותיים, תוך התעלמות מתבניותיהן הכלליות של היצירות עצמן, וכך הם מחמיצים לעתים את מעשה החישוף של עיקר משמעותה של היצירה. לדעתם של החוקרים האלה יש אפוא לשים לב לזיקת הגומלין בין הטקסט הבודד ובין ההקשר הכולל שלו.⁽¹⁰⁾

הבחנות והגדרות כגון אלו כוחן יפה גם לדון באחת היצירות שנתפרסמו בשלהי המאה השמונה-עשרה, "מגילת סדרים", מאת **יהודה הורוויץ**, המוגדר בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית כאחד ממבשרי ההשכלה המתונים במזרח-אירופה ובמרכזה. הספר הזה מציע לפנינו ויכוח בין החסידים והמתנגדים, בדרך סיפור, בסגנון נעים, והמטרה היא להשיב את השלום על מקומו. הקונטרס כתוב בפרוזה חרוזה בצורת דו-שיח.⁽¹¹⁾

הבלטת היחסים שבין הזרמים הרוחניים והדתיים בחברה היהודית

ב"מגילת סדרים" עומד לפנינו אחד הנסיונות הראשונים שנעשו בספרות ההשכלה העברית במאה השמונה-עשרה למתן את הקיטוב בין הזרמים הרוחניים והדתיים בחברה היהודית באירופה במחצית השנייה של המאה. אף על פי שבימיו של הורוויץ ניטשה המחלוקת בין המתנגדים לחסידים במלוא עוזו. הורוויץ הדגיש את בעיית העיסוק הנפוץ בספרות הקבלה במאה השמונה-עשרה, עיסוק שעורר הסתייגויות נמרצות לא רק בקרב חוגי המשכילים, אלא גם מצד נציגי היהדות התורנית היראית, באווירה של חשדנות כלפי ספיחי השבתאות הסמויים.⁽¹²⁾

המחבר מזהיר בשער הספר שעניינו הוא לדון בטיבם של "חכמי הקבלה". ומשכילי התלמוד. ונבוני המחקר, ומבטיח להוכיח את דבריו "דרך סיפור והגדה". ובהקדמותיו לספר הורוויץ מסביר את מניעיו ואת הכוונות שהנחו אותו בכתיבתו ובפרסומו ברבים, כשהוא מצויד בהסכמותיהם האוהדות של רבני פראג, ובכללם אלעזר פלקלש. חיבורו זה נועד למען נציגי כל הזרמים ביהדות, הלא הם: "חכמי הקבלה וגאוני לומדי גולה ושרי מחקרי ההשכלה".⁽¹³⁾

בהקדמתו השנייה, "פתח האולם ומבוא הלשכה", המחבר מיצר על הפירוד השורר בקרב העם היהודי: "ראו עדת היהודים שהיו לפניכם באהבתם אחדים. בכל מעבדים נכבדים. עתה הם בשנאתם נפרדים. כמזיקים ושדים".⁽¹⁴⁾

מטרתו היא משום כך לפעול למען ההידברות בין הזרמים, וכבר הוא רואה בחזונו כיצד מתחוללת התמורה הרצויה. ואף על פי שהוא מתיירא מחיצי לשון מדברת וצופה מראש תגובות של חוסר אהדה וחשדנות כלפי מאמציו, כשכל אחת מן הכיתות תובעת לעצמה את השלטון הבלעדי בחברה היהודית.

"זאת אומרת. אני כחמה ברה. וחברתי כעורב שחורה: והשלישית תענה בחקירה. לי הבית והבירה. ואחיותי לא מטוהרות מנגעי השחורה".⁽¹⁵⁾

המחבר בא להמחיש ולהוכיח בגוף חיבורו הבדיוני את הנחות היסוד שלו בדבר זכות הקיום של שלושת הזרמים הללו, בדרך של סובלנות הדדית. החיבור מורכב משמונה חוליות, כמקובל במסורת הפרוזה המחורזת העיונית על גילוייה הסיפוריים והעיוניים, מסורת הנהירה לו היטב.⁽¹⁶⁾

לעומת המציאות המסוכמת של פירוד וריבות המתרמזת מתוך דברי הקדמתו החוץ-סיפורית של הורוויץ, הוא מצייר בגוף סיפורו, על חוליותיו ותחנותיו, מציאות אוטופית מרוחקת, שבה הבעיות הללו באות לבסוף על פתרון הרצוי והמקובל על דעת כל הצדדים הנוגעים בדבר.

בתחומי הטריטוריה באוטופית קיימת בין הריבים הרעיוניים אווירה של האזנה הדדית. הדוגמטיות הנוקשה שבהשקפותיהם ניתנת למיתון ולריסון מרצון. כל הצדדים מסוגלים להרהר הרהור שני על העמדות והדעות שעד כה דגלו בהן בהתלהבות יתירה, ומגיעים למצב של תלת-קיום רוחני בלב שלם. התפתחות זו בחיי הרוח מעוגנת בתחום ההווי המשפחתי של מעשה בשלושה אחים, המשמשים כדוברים לשלושת הזרמים ביהדות, כשאביהם הזקן מביא אותם בתוקף סמכותו ובזכות טיעונו לכלל הבנה הדדית.⁽¹⁷⁾

הורוויץ נוהג בחיבורו ברוח המסורת מיסודה של המקאמה העברית, המשתדלת להרחיק ככל האפשר את מקום ההתרחשות וזמנה, בהסתייעה בטופוגרפיה ובכרונולוגיה השאובות מן המקרא. לעומת ספר "תחכמוני" של אלחריזי, שבו נזקק המחבר לשיטה זו על מנת לטשטש את הצביון הערבי של מקורותיו, משתמש עתה הורוויץ בסממני הרחקה אלה לשם הסוואה מסוימת של מגמותיו האקטואליסטיות, ככל הנראה מטעמי זהירות ומשום דרכי שלום.

אשר לציון של מקומות ההתרחשות: הסיפור מתחיל בנוסחה השאולה מדברי הפתיחה למגילת רוח, לאמור: "ויהי בימי שפוט השופטים. ויהי רעב בארץ שטים. וכל המון למהומה נוטים. ומבין שושנים החוחים לוקטים. וילך איש מבית לחם יהודה. לגור בקרית ספר עיר התעודה. הוא ושלושת בניו בגבול צדדה".⁽¹⁸⁾

פתרון הבעיות הרוחניות של שלושת האחים כרוך במסע לימודי למרחקים, או כפי הנחיתו של האב לבניו הנבוכים: "שוטטו נא בארצות תבל. ירושלים ומצרים. אשור ובבל. האחים היוצאים לדרך פונים למסלולים נפרדים-לבבל, לאשור וליוון".⁽¹⁹⁾

מסלול שובם נקבע לאו דווקא על פי ההגיון הגיאוגרפי, אלא בהתאם לצרכי החריזה הנאה לטעמו של המחבר: ויסעו האחים ממתקה. ויחננו בדבקה. ודרך מדבר שור. נסעו מאשור. דרך ארץ גשור. עד בואם גבול צדדה. ארץ מגורי אבי כל חמדה".⁽²⁰⁾

אשר לרגע הכרונולוגי של המתרחש, לעומת הציון הסתמי בראשית הסיפור "ויהי בימי שפוט השופטים", הרי בהמשך נעשים סימוני הזמן מוגדרים ומדויקים יותר. תקופת שהותם של האחים בנכר נמשכת שלוש שנים. הדיון ביניהם בפני אביהם ומוריהם עם שובם מתקיים.⁽²¹⁾

"בחודש נחמה ועזרה בשנת תקומה פה קושטה-דינה הבירה. עיר ואם לכל ישראל ויהודה הבחירה".⁽²²⁾ הלא היא שנת 1791, כשנתיים לפני פרסום "מגילת סדרים".

שלושת הזרמים ביהדות באירופה מול הבנים השלושה ב"מגילת סדרים"

برוח المسורת המקاميت والهالغوريت كاحتت, الهروويق نمنع ملتت لدمويت شמות فرטיيم الشاوبيم من الهوي היהوي הקروب. هوآ מעניק להן שמות משמעوتיים. שם האב הזקן هوآ ידידיה, ואילו בניו הם עובדיה, חשביה והודיה. אף שמות רבותיהם של הבנים הם בעלי סממנים אמבלמטיים, כגון אלעזר ועזריה. هوآ נוקט שיטה זו גם בסיפורים הממוסגרים, כגון: צדקיה ובניו אוריה ונחמיה. כן هوآ נזקק לשמות של הדמויות האפיזודיות המופיעות בסיפורים הממוסגרים הללו, כגון: בוקי, חילק ובילק.

הנטייה לאיזון ולסובלנות הדדית מוצאת את ביטויה גם בדרך עיצובו של כל טיעון וטיעון. לכאורה כל ההשקפות מוצגות בדרך שוויונית ככל האפשר, אם כי בסמוי קיימת יד המכוונת את מהלך הדיונים. הוויכוחים אינם מושגות כאן על הכרעה פסקנית של היריב על ידי טיעון מוחץ הנפרש בהיקף רחב ומפורט יותר.⁽²³⁾

בד בבד עם המגמה לאיזון בין הטיעונים של המתדיינים, מחבר "מגילת סדרים" מעניק לוויכוחים הללו מימד רגשי מודגש. בעיקר הדברים אמורים בדין ודברים שבין האחים. לאחר שהם מגוללים לסירוגין את מכלול טיעוניהם, הם גם מתלוננים מרה בפני אביהם הזקן ומבקשים שיכריע ביניהם. כל אחד מהם טוען כי הוא מקופח על ידי אחיו, יריבו בתחום האמונות והדעות.⁽²⁴⁾ עובדיה אומר במעמד זה: "והנה הקים ה' עלי לשטן. את אחי הקטן. עוכר את רוחי. ולועג על ניבי ושיחי. ומתיש את כוחי. בסברות זרות ובדויות. אשר לשומען בלתי רצויות". בו זמנית גם חשביה אחיו קובל על מר גורלו: "ויען בתאניה ואניה! המול נא עלי, אבי. מורה נפשי ולבבי. אי לזאת קם עלי אחי. ושמני מאוס וסחי. ועוכר את רוחי. עד שסר כוחי".⁽²⁵⁾

הוויכוח בין מורי האחים, שהוזמנו ממרחקים על מנת להכריע בוויכוח בין תלמידיהם הנצים ביניהם, משמש כחטיבה ריטורית אנלוגית לוויכוח שניטש קודם לכן, לפני בואם, בין האחים המצפים להכרעתם. הנשיא אליעזר, מורו של חשביה, מפליג בשבחיו של ספר הזוהר, ומפנה את דבריו לעזריה איש שיחו: "ראה נא ספר כזהר חמדה גנוזה. כמרגלית חרוזה. ועתה נתגלה אורה לכל היהודים אשר הביאו את נפשם לסודם. אך להגות כל הזמנים והרגעים. בזמנים ובזרעים. ובקדשים. וסדר נשים. הלא די לנו בלימודי דינינו. והלכותינו. הנהגות בגלותנו. שנשארו מעט מהרבה בעוונותינו. ומה לנו רוב שיחה. בהלכתא דמשיחא. לבלות את ימינו בטרחה. בלי מצוא לנפשינו הנחה?".⁽²⁶⁾

מעבר לתפיסותיהם השונות בעניין הזרמים הקיימים ביהדות, מגיעים שני המורים נשואי הפנים הללו לכלל החלטה משותפת. ואילו העיסוק בקבלה יותר רק לאלה הראויים לכך בזכות השכלתם התלמודית.⁽²⁷⁾ "להם יתכנו פתיחת הכוונים. לעולמות העליונים. בעת שמתחננים לאדוני האדונים. ועכ"פ יקבעו גם המה עתים לתורה. הגלויה והברורה".⁽²⁸⁾

המחבר של "מגילת סדרים" העניק מעמד מיוחד להודיה, הבן הצעיר, המגלם את הכמיהה לצאת למרחקים-כדוגמת אחיו הבכירים-לשם השתלמות בחוכמות או כהסברו בפני ידידיה אביו: "לדעתי העניה. אין חכמה ותושיה. לבני העליה. בלי עמל ויגיעה. אשר יקוו להשיג בנסיעה. אל מדרשי אל נפשם להופיע. שם הרב להושיע. על רוחם להושיע. על רוחם להשפיע. בכל חכמה וידיעה".⁽²⁹⁾ שאיפה זו מתעצמת בו עם יציאת שני אחיו למרחקים, והוא מפציר ברוב רגש כאביו: "אי אבי! משוש לבבי. רחם נא על כאבי! והרשני נא גם אותי. לנסוע למדרשי אל חכמי דתי. ללמוד להוסיף חכמתי ולהגדיל אור תורת".⁽³⁰⁾

דמותו של הורוויץ תוך דמותו של הבן הצעיר "הודיה"

לפי רוב המבקרים, דמותו של הודיה הבן הצעיר היא עצמה דמותו של יהודה הורוויץ המחבר של "מגילת סדרים". הבן הודיה, המפליג באניה בדרכו ללמוד בבבל, נקלע לסערה עזה ובמקום למדינת יעד זו הוא מגיע לאחר טלטולי דרכים לעיר אתונה שביוון, ומשתלם שם בתורה ובחוכמה.

שלא כאחיו הבכירים שגיבשו לעצמם בזמן שהותם במרחקים תפיסת עולם ודאית ופסקנית, אם בכיוון של העדפת תורת הקבלה כחזות הכל, ואם בעיסוק הבלעדי בספרות התלמודית ובקבלת סמכותה העליונה.⁽³¹⁾ הרי הבן הצעיר שרוי במשבר רוחני עם שובו אל בית אביו: "כי יצא מבית אביו בנפש זכה. בכל תורה וחוקה. ושב ברוח נבוכה כי חכמה האנושיה. אשר ינק משדי הפילוסופיה. התעו דרך בין הפסד להויה. לספק במקצת דעות חכמי התושיה".⁽³²⁾

מצבו זה של הודיה מדאיג את אביו ואת אחיו גם יחד. "ויראו האנשים מאוד. לבל יתעה אחיהם דרך ארץ נוד. לנוע את נפשו עוד. על עצים ואבנים. אשר הביא מארץ היונים. לבנות בנינים. אשר לא כדת המאמינים".⁽³³⁾

האב הזקן מופתע ומביע את חששותיו נוכח מצבו זה של בנו, הוא אמנם חזר עתה ממרחקים כשהוא מעוטר בחוכמה: "אך יראתי לנפשו המעולה. פן תאכלנה אש הגדולה. מקוצי הספיקות אשר תעלה. משגגת תלמוד זדון עולה!"⁽³⁴⁾

עצתו של האב הזקן משמשת פתח ועילה רעיונית להשמעת סיפורים מפיהם של כל אחד משלושת האחים המזדמנים בצוותא עם אביהם. אף הודיה נמנה על בעלי הסיפורים. והנה עתה מסתבר כי החששות מפני ספקותיו של הודיה, האח הצעיר, לא היה להם יסוד. שכן אף הוא מרגיע את מאזיניו המודאגים בעטיו, ומשמיע באוזניהם את הנוסחה ההרמוניסטית המונחת ביסודה של "מגילת סדרים" בדבר תלת-הקיום הרעיוני, או בניסוחו: "כי אין המחקר כל עת אוהב פשע. ולא הרבני כל זמן שזנא רשע. ולא יפשע. אם כן כל נשמה. המקושטת ביראה הרמה. אם תהיה רבנית. מקובלת. או מחקרית. תצאה נחמה. כי ה' שמה!"⁽³⁵⁾

הדובר המרכזי מטעם המחבר של "מגילת סדרים" הוא הודיה. השקפותיו על אודות השכנת שלום ויצירת הבנה הדדית בין שלושת הזרמים הרווחים בקרב העם היהודי במאה השמונה-עשרה מובעות על ידיו בכמה שלבים של הדיונים המתנהלים בסוגיה זו בספר, אם בנוסח תמציתי בלבד ואם באריכות ריטורית.⁽³⁶⁾ כבר בראשית החיבור ידידיה מטיף לבניו כי: "לא ידיעת הסודות. מספירות הנכבדות. גם לא לימודים המחודדים. ייטיבו לבב היהודים. אך מידות הטובות. המנוקות מכל התועבות. ולמדותיו יתברך משתוות. הן הנה המיטיבות את הנפשות והלבבות!"⁽³⁷⁾

התייחסותו של המספר הגיבור לזרמים הרוחניים ביהדות

הצורך בפתרון מעשי של הבעיה נעשה דחוף יותר עם שובם של הבנים ממרחקים. לאחר שהללו מגוללים מחדש את טיעוניהם בפני מוריהם בזכות העיסוק בקבלה או בלימוד התלמוד, הוא מציע את פתרון הפשרה, שלפיה יעסקו בקבלה רק אלה שקיבלו קודם לכן את הכשרתם בלימודי התלמוד, דרך הנסיון האישי של הראויים לכך בלבד, או כניסוחו.

"לא יקרבו ללימוד אשר אך למתבודדים נחמוד. והזר הקרב. נפשו תחריב. הרוצה להשכין את נפשו בצל יה, למען יזכה לעולם הבא ולתחיה. ילמוד אך תורתנו הגלויה. לעיני האומה עבריה. ובדמות טובות נפשו יחיה. אלה נגלות מבוארות. דינים והלכות ברורות. ומדות מבוררות. מקרא, משנה וגמרות!"⁽³⁸⁾

הסכימה המשולשת של קבלה, תלמוד וחוכמה, מיסודם של הורוויץ וידידיה דוברו, מתגוננת בשלבים שונים של הדיונים הללו. מעמדה של החוכמה כגורם העומד ברשות עצמו מתעמעם לעתים, וניטל מעוקצה החדשני בחברה היהודית המסורתית. במקומה מדובר עתה ב"מגילת סדרים" על "המוסרים הנכבדים", יעד אידיאלי שיש בו מעין עירוב בין הסיסמאות של החיבורים הדידקטיים בפרוזה מחורזת מימי הביניים, כדוגמה "בן המלך והנזיר", ובין הסיסמאות הדידקטיות המתונות של ספרות ההשכלה בשלביה הראשונים.⁽³⁹⁾

מעבר לפתרונות הפשרה של צידוק קיומם של כל הזרמים הרוחניים ביהדות, תוך קביעת סייגים ותנאים מגבילים, ידידיה מעלה את חשיבותו של המכנה המשותף של טיפוח מוסר ומידות, שכל הזרמים זקוקים לו:

"אלה ואלה ילמדו ספרי מוסרים. אשר את המדות מישירים. ואת המעלות והתבונות מאשרים. לעשותם אנשים טובים ויקרים. אוהבי ה' ואוהבי חבירים. אשר החכמה והיראה מחברים. כי בלתם כל הלימודים זרים. וכל החכמות אך שוא ושקרים. כי אם אין יראה בחכמה מחוברים. אז במדעים היותר מאירים. אין אומר ואין דברים!"⁽⁴⁰⁾

הפתרון ההרמוניסטי של קיום יחדיו של שלושת הזרמים השנויים במחלוקת חוזר ומוטעם מפרספקטיבות שונות, הן מטעם המחבר בתחום החוץ-בדיוני של דברי ההקדמות והן בהכרזה התמציתית בשער הספר. פתרון זה קורם עור וגידים בתחום הבדיוני, לאחר שהוא עומד במבחן הדיונים בין האב לבניו, בין בניו לבין עצמם, בין מוריהם, הנשיאים מבבל ואשור, ומתוך נקודת התצפית של הסיפורים הממסוגרים.

ההתבוננות הפרספקטיבית מתלווה לדבריו של ידידיה הזקן, הוא מתחרט בשעת התלקחות הריב בין שני בניו שחזרו ממרחקים על היוזמה שנטל בשעתו.⁽⁴¹⁾

"אוי ! למה זה שלחתי את בני. להשחיר את פני. ולהעכיר את רעיוני ועיני. לאשור ולבבל. לראות את בינות תבל...זכרתי את עוני ! יום שלחתי את בני בחוני. אשורה ובבלה להחיק את עניני. בתורת אדני. ולהישירם במדות שבנו נבוני!"⁽⁴²⁾

התבוננות זו של האב המאוכזב מוטעמת גם על ידי "המספר" עצמו, המעמיד זו מול את מסכת יחסייהם המשתנים של האחים היריבים, מן האחוה אל הטינה הנוקבת. המחבר התרכז בדיבורו על אשור ובבל, כי הן מרכז רוחני לעדה היהודית מימי השבי הבבלי. אך לפעמים הסופרים היהודים מתייחסים למקומות האלה בשלילות, ובגזענות, וצריך לנו לעמוד על הדבר הזה: מאשור ובבל הייתה נקודת ההתחלה לכל העדות ודתיים, בגלל הסובלנות והחיים המתונים במקומות האלה.

גם הצעת הפתרון ההרמוניסטי שידידה מנסח בהרחבה בפני המורים הנשיאים מבבל ומאשור, מובאת פעם נוספת. המורים המקבלים את הפתרון מנסחים אותו בתימצות, ומנקודת מבט שלהם, בדברי תשובתם לידידה.⁽⁴³⁾ **"אי איש אקלים. כמה הפלגת לדברי צחות. לכל המשפחות. כי חייבתם בלימודי מוסרי תוכחות. לכל נפשות מוצלחות. בכל יום שתי שעות לא פחות. הרי בשלושה מיני לימודים. עטרת תפארת היהודים. הקבלה ורזי היהודים. מסרת לזקני ת'ת המתבודדים. הנגלות גלית לתלמידים."**⁽⁴⁴⁾

חזונו של ידידה בדבר הפתרון של קיום יחדיו מצויר עתה על ידם בתוספת נופך ריאליסטי ובנימה של בדיחות דעת עוקצנית. דומה כי מנהג זה של הארה רב זוויתית, החוזרת ונשנית בניסוחים שונים, יש לראותו כמורשת מז'אנר המקאמה העברית בימי שגשוגה. הדברים אמורים במנהג של כפל ביטוי של אותם עניינים, בפרוזה מחורזת ובשיר הצמוד לה, שעה שהמאזינים מנסחים גם את דעתם שלהם, אם על דרך ההסכמה או בהתנגדות. אמנם הורוויץ לא נטל מן הז'אנר הזה את השימוש הרווח בו בשירים משולבים מקבילים, אך מצא פתרונות משלו כדי לקיים, על פי דרכו, אותו עקרון של התבוננות פרספקטיבית.⁽⁴⁵⁾

הדמות היא אבן הפינה של "מגילת סדרים"

אפיון הדמויות ב"מגילת סדרים" הוא סמיכטי למדי. השוני בין דמות לדמות הוא אידיאלוגי מעיקרו, לכך מצטרפים גם סימני ייחוד משפחתי-ביולוגי של אב זקן ושלוש בניו. עם זאת ניכר כי לעומת העיצוב הסטי של הדמויות המתדיינות בחיבורו המרכזי של יהודה הורוויץ, "עמודי בית יהודה" שהתנופה הריטורית השופעת מיצגת בו על ידי דוברים קבועים, הרי דרך עיצובן בחיבור שלפנינו שונה מכמה בחינות. ההכרעות הרעיוניות מתרחשות כאן לא רק בממדי הטיעון הריטורי של הצדדים המעורבים.⁽⁴⁶⁾

אישיותם ודיוקנם הרוחני של האחים המבקשים להוכיח את צדקת אמנותם, מתגבשים גיבוש נוסף תוך כדי הדיונים ביניהם ותוך ההאזנה לסיפורי המסגרת והתייחסות לטיעוני היריב. אף גילויי התגובות הרגשיות במהלך הדיונים נוטלים שמץ מן הסכימטיות הכרוכה מלכתחילה בייעודם הייצוגי.

מכלל הדגמים הסיפוריים שנקלטו ב"מגילת סדרים" ניכרים כאן רישומי הדגם של מעשה בשלושה אחים השונים זה מזה בחוכמה ובגבורה, הרווח בסיפור העממי על גוניו הבינלאומיים. צעיר האחים הוא לכאורה החלש שביניהם מבחינה גופנית ואף מוחזק כפתי, אך בתשתית מודל סיפורי זה מונח הפרדוקס, שדווקא הצעיר מתגלה במפתיע כבעל יתרון בהשגת היעד הנכסף של כולם.⁽⁴⁷⁾

יעד זה, שהוא בסיפור העממי יעד רומנטי או חומרי, מתחלף עתה ליעד רוחני, בתחום של אמונות ודעות. אף ניטל עתה הרבה מעוקצו של הניגוד המתבטא בעוינות ובזלזול מצד שני האחים הבכירים כלפי אחיהם הצעיר, וזאת ברוח מגמת ההרמוניזציה האידיאית המונחת ביסוד "מגילת סדרים".⁽⁴⁸⁾

רישום המודל של מעשה בשלושה אחים מבצבצים ועולים גם במעמד סיפורי המסגרת המושמעים מפי האחים בנוכחות אביהם. אף כאן מובלט העקרון המנחה של הפתעה חיובית מצד הודיה, הצעיר שבחבורה: מתוך מהלך התפתחותו עד כה נוצר הרושם שמצבו פרובלמטי, ואף ספקני, מבחינת זיקתו ליהדות היראית, ואילו עתה מתברר כי אף מבחינה זו הוא מועדף בעיני אביו, שהוא למעשה דוברו הרעיוני של המחבר עצמו.

"אז התעדן באמרי בניו. ויותר בספור בן זקונו. כי הטא אליו לבבו ואזניו. והתבונן שהוא ירא אלהים מרבים. אשר לנסתרות תואבים. ולתורה מראים את עצמם כאוהבים."⁽⁴⁹⁾

יוסף ואחיו מול הודיה ואחיו ב"מגילת סדרים"

גם המוטיב המקראי של יוסף ואחיו, המתרמז במערכת היחסים הנרקמת בין הודיה לאחיו, משתזר בדגם המעשה בשלושה אחים. מוטיב זה ניכר כאן בעיקר בדרכי הניסוח. עם שובו של הודיה ממרחקים לבית אביו, יוצאים לקראתו אחיו ושאר בני משפחתו השמחים לקבל את פניו.⁽⁵⁰⁾

רישומי הסיטואציה המקראית מונחים ביסוד התאור באותו מעמד: **"ויכיר הודיה את אחיו וכל יקירי משפחתו. והם לא הכירוהו מפני גאון עשרו ותפארתו. ויקרא אליהם בשמחתו. ולאיש בשמו קרא באהבתו. ויען עובדיה. האתה זה קולך! אחי הודיה? ויפול איש על צוארי אחיו ויחבקוהו. ובבכיה של שמחה נשקהו!"**⁽⁵¹⁾

מן הראוי לציין כי אותו מעמד של התוודעות יוסף לאחיו חוזר בהמשך בסיפור המסגרת, בניסוח מוטעם יותר, כאשר הודיה עצמו מתאר את מעמד הווידי וההיחשפות הנפעמת של אחת מדמויות המופת המוצנעות שבסיפורו: "ולא יכול אפרים להתאפק מלבכות על כי הצר נפשות ברוכות, ויען בקול דברים צחות לשון עברים. אני. אני. אפרים אחיכם. אשר התנכרתי אליכם. לחקור את מעשיכם. אשר זה פעמים באהבה עשיתם לה' אלהיכם. וזה בני ר' חיים רעיכם כמוכם: ויבהלו האנשים לקולו מאד ! וכמעט שלא נותרה בהם נשמה עוד".⁽⁵²⁾

המעמד של השמעת הסיפורים הממוסגרים בפרק השישי, השביעי והשמיני של "מגילת סדרים" הוא בעל ייעוד דידיקטי-אידיאי מובהק. מה שמתרחש בסיפור מעין זה יש בו כדי להצביע על דיוקנו הרוחני של כל אחד מן המספרים. אגב תהליך ההיגוד מוקדשת תשומת לב גם למצבם הרגשי ולמושגים של בעל הסיפור ושל מאזיניו. ידידיה, האב הזקן, המספר על המלך ושני בניו השרויים במחלוקת: "ויאמר בלב נשבר ונמכר ובקול מר, ענה ואמר".⁽⁵³⁾

תגובות הביניים של המאזינים בעת תהליך המסירה בעל-פה של הסיפורים הממוסגרים יש בהן מן הגינונים של ספרות הפרוזה המחורזת בימי הביניים, כך מגיב הודיה בהפסקה בין חוליה אחת לשנייה בסיפורו של חשביה אחיו, ומשמיע דברי הערכה משלו על אודות ההתנהגות הרצויה של אוריה, הדמות המרכזית שבסיפור ממוסגר זה.

"מאוד השכיל אוריה בנצחיות הנפש בהראותו את היתרונות אשר לנשמות מתבוננות על כל יצורי בעלי התמונות".⁽⁵⁴⁾

הבלטת הבעיות והתחבולות דרך הפרוזה המחורזת ב"מגילת סדרים"

הורוויץ הועיד תפקיד תכליתי-דידיקטי לסיפורים הממוסגרים ב"מגילת סדרים", יש בהם כדי להמחיש באורח אנלוגי את הבעיות הרעיוניות המרכזיות הנדודות בספר. עם זאת מידת האנלוגיה והזיקה בין הטקסט העיקרי של הספר ובין הסיפורים המשולבים בו- הקרובים אמנם מבחינה סגנונית-ניסוחית זה לזה ונמסרים כולם בפרוזה מחורזת, אינה שלימה וטבעית כל צרכה.⁽⁵⁵⁾

"קחו נא עמכם את אחיכם הודיה. בסיפורי החכמה הרצויה. בסיפורי המעמדים אשר קנה. כנראה מסיפורי סוקראט ואפלטון מחקרי תבונה".⁽⁵⁶⁾

בסיפורו של חשביה, האמון על תורת הקבלה, בדבר צדקיהו ושני בניו, אוריה ונחמיה, מתוארות התחבולות שנקטו הללו לשם כיבוש הלבבות במלחמת העדות. דרכם היתה לשכנע את יריביהם בנועם: "לא בכח ולחיצה. כי בנפש חפצה. זה אומר כולה שלי במחקר הטבע. ובלי שכל נובע. ממציא חטאת שבע. וזה אך בהבל ודופי. מתפאר בחכמות הפילוסופיה. ובקיצורו אוכל כפי שכלו קיא תחת יופי".⁽⁵⁷⁾

לשם תקנת המצב הם מטכסים עצה כיצד להשפיע על דעותיו של כידור, הלא הוא מנהיג העיר התקיף. האחים מצליחים לרכוש את אמנותו, אך מעוררים התנגדות אצל מקורביו המדגישים את הניגוד שבין עולמם תורני-יראי של האורחים הללו ובין התפיסה המחקרית-הפילוסופית של בני העיר.

"כי מה למחקרי מילין. הדורשים באוצר הטבע תילי תילין. לתפלה ולתפילין ? ומה לבעלי החקירה. עם כל הנהגה קלה וחמורה. כבעלי מרה שחורה?".⁽⁵⁸⁾

תיאור הגיבורה תוך "מגילת סדרים"

גם הסיפור הבא, של הבן הודיה, מעוצב ברוח ההבנה ההדדית וסילוק הניגודים בין הזרמים. הסיפור הוא על אודות צפניה, "גדול הגברים" שבאלכסנדריה, והוא בנוי במתכונת הלגנדרית היראית של הצדיק הנסתר שאין תוכו כברו. צפניה זה מרתיע את הבריות בהופעתו החיצונית הדוחה והמאימת.

הוא הראה את מעשיו, כעמלק נכר עשו. וכאיש דמים לבש אדומים. ומשרתיו כענקים לובשי ירוקים. בשערות מלובנות ומסולסלות. וכדומיהן ממפעלי ההוללות. עד שכל בני העיר. חשבוהו לשעיר. המשתלת. כאיש דמים ורוצה".⁽⁵⁹⁾

הסיפור הממוסגר מושתת על עקרון של סיפור תעלומות, ומובאים בו פרטי התחזות מתמדת הן מצד שני האורחים, והן של צפניה העשיר המתבודד ביער ועוסק שם לכאורה בציד חיות ולאמיתו של דבר, התפילה ובעבודת הבורא. החיים הכפולים הללו נועדו לסייע לו לקיים את עבודת האלהים באין מפריע.⁽⁶⁰⁾

השמועות והמצבים, הנערמים זה על גבי זה, תורמים הרבה לעצמת הפרדוקס הכרוך בתדימת של אותו עשיר החי חיים כפולים ומסתיר את זהותו החיובית מעיני הבריות. שלב הפענוח של זהותו, על דרך ההתוודעות

הנרגשת והווידי גלוי הלב, כרוך גם בהכרזה עקרונית, שמשמיע החכם היורושלמי ר' יפרים, דבורו של המחבר.

הוא טוען באוזני צפניה המתבודד, כי מן הראוי שיקיים את עבודת האלהים בגלוי, ולא בסתר: "לעיני האומה העבריה. במדרשי אל וכנסיות. הכי ניתנה התורה ביחידות. והמצוות בבדידות. ולא לעיני אלפי רבבות. בנים ואבות. ולמה תבחר. במערה וביער. ממדרשי חכמי יושבי שער".⁽⁶¹⁾

הבלטת הזיקות המשפחתיות דרך הפרוזה המחורזת ב"מגילת סדרים"

על אף שהגורם הדומיננטי ב"מגילת סדרים" הוא המטען ההגותי-הרעיוני המונח ביסודו של הספר, ועל אף שהטיעונים מצד נציגיהם של שלושת הזרמים מובאים באספקלריה של פולמוס, במתכונת של טיעון וטיעון שכנגד עניינים, הרי הדברים נמסרים בהלט ובהתעוררות, המועצמת לעתים מכוח אמצעי ההבעה הסופרלטיביים של הפרוזה המחורזת.⁽⁶²⁾

הדמויות המתדיינות מגלות רגישות אמוציונלית רבה ביחסים שביניהן. קשרי החיבה ההדדית, הנובעים מן הזיקות המשפחתיות, מתיישבים אך בקושי עם פולמוסייהן בענייני אמונות ודעות. כך אנו מוצאים כאן תיאור של רגשי החיבה העזים שמגלה הודיה, הצעיר שבחבורה, כלפי אחיו הגדולים ממנו בשובם, לאחר שלוש שנות שהות בנכר.

"וילך אחיהם הצעיר הודיה ויפול על צוארי אחיו וינשקם ושמח לקראתם. וגם המה בחקוהו ויאמרו אלקים יחנך!".⁽⁶³⁾

מכלול רגשי זה מוטעם ביתר הבלטה על רקע התמורה המתחוללת ביחסיהם בעטייה של ההתנצחות הפולמוסית שניטשה בין עובדיה לחשביה, עם שובם ממסע לימודיהם במרחקים: "ואחים שזלגו עיניהם דמעות. ועל פרידתם הרעישו בזוועות. ובלבבם גנחו שברים ותרועות. יום אשר נפרדו במסעות: עתה ביניהם מרירות מפרידה. איבה ופחידה. אימה ומרידה. מפני חמת הבגידה".⁽⁶⁴⁾

המטפורה כאמצע להשגת המטרות הרעיוניות של הורוויץ

בכלל אמצעי ההבעה הניזונים מן הפרוזה המחורזת, בולטת זיקתו של הורוויץ למטפורה ה'גסטרונומית', זו של מצבי אכילה ושתייה, המשמשת להגדרת מצבים רוחניים ערטילאיים. מסורת ההבעה הפיגורטיבית השאובה מתחום זה רווחת בספרות החוכמה והמוסר המחורזת.⁽⁶⁵⁾

עתה נוקט הורוויץ מטפורה זו למטרותיו הרעיוניות ב"מגילת סדרים". אין בשימוש במטפורות מתחום זה משום מתן ייחוד לאורח ההבעה של דמות מסוימת דווקא, למעשה רוב הדמויות בחיבור זה, הפעילות מבחינה ריטורית, נזקקות מדי פעם בפעם לצורות הבעה כאלה.

ברוח זו מגדירים האחים עובדיה וחשביה, היוצאים לדרך הרחוקה, את הבעיה הרוחנית המציקה להם: נפשינו מהעדר המזונות לא חיה. אך מה אעשה לאחי! אם מכל רזי התורה נפשו ריקה. וכל מצוה היותר טעמה מתוקה. בעיניו בלי טעם כחוקה".⁽⁶⁶⁾

בסוף דבר צריך לי לציין: מבעד למעטה הסגנוני של מחלצות הפרוזה המחורזת מצטיירת לפנינו ב"מגילת סדרים" מציאות בדיונית של אחווה והידברות בין נציגי שלושת הזרמים הרוחניים שהטביעו את חותמם על החברה היהודית במאה השמונה-עשרה והתשע עשרה. אף על-פי שהורוויץ היה מעורה היטב במציאות היהודית בת זמנו באירופה ועקב מקרוב אחרי המתרחש בה, כמוכח משאר חיבוריו, הרי למעשה נענה ב"מגילת סדרים" למשאלות לבו, וצייר כאן ביודעין הווייתה רוחנית אוטופית בעלת סממנים הרמוניסטיים, ברוח שאיפותיו של משכיל מתון וזהיר. אולם הקיטוב בין הזרמים בחברה הלך והתעצם עם המשך התפתחותן של החסידות וההשכלה, ולא היה בידי חיבורו של הורוויץ לכוון ולמתן תהליכים אלה. נסיונו להגיע הידברות בין הזרמים זכה להמשך רק כעבור כשבעים שנה, בחיבוריהם של כמה מהמקרים היהודים.

המסקנות:

1. המקאמה היא, סוג של ספרות ערבית, פרקי עלילה קצרים ומחורזים. מלכתחילה ציין המונח מ' מעמד, התכנסות לשמיעת סיפור, נאום, או שיחה מבריקה.
2. המקאמה, מגמתה הספרותית-אסתטית היא אחרת לגמרי: להנות ולשעשע את השומע על-ידי שנינות וחרירות המחשבה. ומן הז'אנר הזה הייתה הפרוזה המחורזת, שהייתה נפוצה בתקופת ההשכלה ואחריה.
3. הגיוון ביצירות הכתובות בפרוזה המחורזת, והיחס בין מיגוון היצירות השונות ובין ההגדרות הקבועות והמצמצמות את טווח חלותו של ז'אנר המקאמה.

4. יהודה הורוויץ, כתב רוב יצירותיו בפרוזה מחורזת, וביחוד ספרו "עמודי בית יהודה", וגם כן ספרו הידוע "מגילת סדרים".
5. יהודה הורוויץ נוהג בחיבורו ברוח המסורת מיסודה של המקאמה העברית, המשתדלת להרחיק ככל האפשר את מקום ההתרחשות וזמנה, בהסתייעה בטופוגרפיה ובכרונולוגיה השאובות מן המקרא.
6. הספר "מגילת סדרים" משקף את גישתו של המחבר, הורוויץ לשלושת הזרמים בחברה היהודית בארופה במאה ה-18: החסידים, המתנגדים והמשכילים.
7. הבנים השלושה שב"מגילת סדרים", מיצגים את הזרמים השלושה למעלה. והמסקנה של המחבר בדבר הזה היא, צריך למזג בין כל האסכולות בחברה היהודית, כדי ליצור הרמוניה פורייה ולחדול מהפילוג.
8. דמותו של הודיה הבן הצעיר היא עצמה דמותו של יהודה הורוויץ המחבר של "מגילת סדרים".
9. המחבר מקשר את כל הזרמים הדתיים ביהדות בקשר של מסורת.
10. הפתרון ההרמוניסטי של שלושת הזרמים הללו יהיה מטעם המחבר בתחום החוץ-בדיוני של דברי ההקדמות והן בהכרזה התמציתית בשער הספר ובאמצעות מאבקו החזק של הגיבור עם המסורת שבחברתו.
11. הבעיות בין שלושת הזרמים לפי דעתו של המחבר, משתקפות באורח פרספקטיבי גם מתוך מצבי התבוננות מתחלפים של אותה דמות עצמה, המתנסה במצבים חדשים.
12. מגילת סדרים, סיפור ריאליסטי מובהק בתחום תיאור היחסים בין הזרמים הדתיים בחברה היהודית.
13. ב"מגילת סדרים", הדמות היא אבן הפינה של הסיפור הזה, וביחוד דמותו של הבן הצעיר.
14. הורוויץ עשה השוואה מובהקת בין סיפורו של יוסף ואחיו לבין הודיה ואחיו, דרך הושפעתו ממקרא.
15. תיאור הגבורה והאגדה, היה הדבר השגור ביצירותיו של יהודה הורוויץ, וביחוד ב"מגילת סדרים".
16. יהודה הורוויץ, השתמש בפרוזה המחורזת להבלטת הזיקות המשפחתיות בספרו "מגילת סדרים".
17. הספר "מגילת סדרים", היה עשיר במטפורה והמונחים המלאים בדו-משמעות.

שולי המחר:

1. אנציקלופדיה העברית הכללית, יהודית וארצישראלית. כרך 24. חברה להוצאת אנציקלופדיה (ירושלים, תל-אביב 1972). עמ' 245.
2. המקאמה, שלמה שפאן, פרויקט בן יהודה. 10/4/2018 <http://benyehuda.org/span/essays14.html>
3. יהודה, אמיל. המקאמה כז'אנר ספרותי. דביר (תל-אביב 1996). עמ' 33.
4. שם. עמ' 45.
5. ורסס, שמואל. הטפה משכילית במחלצות של פרוזה מחורזת—עיון ב'מגילת סדרים' מאת יהודה הורוויץ. מחקרי ירושלים בספרות עברית, כרך - 10 1988 (תל-אביב), עמ' 253.
6. לקסיקון הספרות העברית החדשה 22/4/2018 <https://library.osu.edu/projects/Hebrew>
7. פיינר, שמואל. יהודה הורוויץ, משכיל מן קדם במאה ה-18. ירושלים 1999. עמ' 111.
8. ורסס, שמואל. שם. עמ' 255.
9. דן, פגיס. חידוש ומסורת בשירת החזן העברית: ספרד ואיטליה, ירושלים 1976. עמ' 237.
10. שם. עמ' 238.
11. ישראל, צינברג. תולדות ספרות ישראל. מרחביה (תל-אביב 1958). עמ' 314.
12. ורסס, שמואל. מגמות וצורות בספרות ההשכלה. ספרים י"ל מאגנס האוניברסיטה העברית (ירושלים 1990). עמ' 189.
13. שם. עמ' 190.
14. הורוויץ, יהודה. מגילת סדרים, 1. פראג 1793. עמ' 18.
15. שם. עמ' 19.

17. שם. עמ' 324.

18. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 71.

19. שם. עמ' 72.

20. הורוויץ, יהודה. שם. 2. 73.

hierosoly mitana 1978. 21.S. Werses, towards the history of the Hebrew novella earl nineteenth century,
Pp.107-108.

22. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 75.

23. ורסס, שמואל. שם. עמ' 191.

24. מירון, חנה. הורוויץ, הסופר שנשכח: עיונים ביצירותיו. דביר (תל-אביב 1999). עמ' 125.

25. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 82.

26. שם. עמ' 84.

27. מירון, חנה. שם. עמ' 138.

28. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 83.

29. שם. עמ' 84.

30. שם. עמ' 85.

31. יוחנן, סוניה. מחבר תוך דמות גיבורו: מגילת סדרים ליהודה הורוויץ. שטיבל (תל-אביב 2004). עמ' 23.

32. הורוויץ, יהודה. שם. 3. עמ' 87.

33. שם. עמ' 87.

34. שם. עמ' 88.

35. שם. שם.

36. יוחנן, סוניה. שם. עמ' 28.

37. הורוויץ, יהודה. שם. 4. עמ' 89.

38. שם. עמ' 90.

39. שמואל, שפאן. מבחר המסה העברית. דביר (תל-אביב 1988). עמ' 98.

40. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 92.

41. שמואל, שפאן. שם. עמ' 104.

42. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 94.

43. יצחק, דב. על יצירותיו של יהודה הורוויץ. שטיבל (תל-אביב 1999). עמ' 112.

44. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 98.

45. יצחק, דב. שם. עמ' 114.

46. מיכה, שרויה. הפילוסופיה ביצירותיהם של סופרי ההשכלה. מוסד ביאליק (ירושלים 1985). עמ' 178.

48. יצחק, דב. שם. עמ' 123.

49. הורוויץ, הודיה. שם. 5. עמ' 101.

50. מיכה, שרויה. שם. עמ' 199.

51. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 105.

52. שם. שם.

53. שם. 6. עמ' 108.

54. שם. עמ' 110.

55. יצחק, דב. שם. עמ' 131.

56. הורוויץ, יהודה. שם. 7. עמ' 115.

57. שם. עמ' 118.

58. שם. עמ' 119.

59. שם. שם.

60. מיכה, שרויה. שם. עמ' 212.

61. הורוויץ, יהודה. שם. 8. עמ' 121.

62. פלאי, מנחם. למהותה של היצירה הריאליסטית של סופרי ההשכלה. דביר (תל-אביב 1991). עמ' 212.

63. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 123.

64. שם. עמ' 126.

65. פלאי, מנחם. שם. עמ' 216.

66. הורוויץ, יהודה. שם. עמ' 128.

המקורות:

המקורות העבריים:

1. אנציקלופדיה העברית הכללית, יהודית וארצישראלית. כרך 24. חברה להוצאת אנציקלופדיה (ירושלים, תל-אביב 1972).
2. דן, פגיס. חידוש ומסורת בשירת החול העברית: ספרד ואיטליה, (ירושלים 1976).
3. דן, פגיס. מקאמות עבריות וסיפורים אחרים בפרוזה מחורזת. (ירושלים 1974).
4. הורוויץ, יהודה. מגילת סדרים. (פראג 1793).
5. [ורסס, שמואל](#). הטפה משכילית במחלצות של פרוזה מחורזת—עיון ב'מגילת סדרים' מאת יהודה הורוויץ. [מחקרי ירושלים בספרות עברית](#), כרך - 10 (תל-אביב 1988).
6. ורסס, שמואל. מגמות וצורות בספרות ההשכלה. ספרים י"ל מאגנס האוניברסיטה העברית (ירושלים 1990).
7. יהודה, אמיל. המקאמה כז'אנר ספרותי. דביר (תל-אביב 1996).
8. יוחנן, סוניה. מחבר תוך דמות גיבורו: מגילת סדרים ליהודה הורוויץ. שטיבל (תל-אביב 2004).
9. יצחק, דב. על יצירותיו של יהודה הורוויץ. שטיבל (תל-אביב 1999).
10. ישראל, צינברג. תולדות ספרות ישראל. מרחביה (תל-אביב 1958).
11. מיכה, שרויה. הפילוסופיה ביצירותיהם של סופרי ההשכלה. מוסד ביאליק (ירושלים 1985).
12. מירון, חנה. הורוויץ, הסופר שנשכח: עיונים ביצירותיו. דביר (תל-אביב 1999).

13. פיינר, שמואל. יהודה הורוויץ, משכיל מן קדם במאה ה-18. ירושלים 1999.
14. פלאי, מנחם. למהותה של היצירה הריאליסטית של סופרי ההשכלה. דביר (תל-אביב 1991).
15. שמואל, שפאן. מבחר המסה העברית. דביר (תל-אביב 1988).

המקורות הלועזיים:

16. S. Werses, towards the history of the Hebrew novella earl nineteenth century, hierosoly mitana 1978.

מקורות האינטרנט:

17. <http://benyehuda.org/span/essays14.html> 10/4/2018
18. <https://library.osu.edu/projects/Hebrew> 22/4/2018